

A KÍGYÓ BŰNE, AVAGY A HAMIS VÁD AZ ÓSZÖVETSÉGBEN ÉS A MODERN JOGBAN

István FAZEKAS¹

Abstract

One of the very essences of the Old Testament is the idea that in understanding the „sanctity” itself, the rules, the orders, also help us, human beings to understand the Deuteronomist. Therefore, all those who neglect the law, also forget about the sanctity itself. Even the Deuteronomist clarified that the only correct answer for illegitimacy can be only legality; the violence of the law is hurting not only „the other side”, but the whole of the lawful thinking and practice. We can announce: it’s the result of the Deuteronomist theology – which shows a symbiosis of taking into consideration of the theological and legal expectations- that we can count from time to time with a more rational technique of legal remedy. One of the most important elements of the narrative of the garden of Eden is the false accusation against God, supported by the seemingly hidden untrue rhetoric of the snake. This paper gives a detailed description of this murderous experiment of misleading the listeners and the readers of this biblical episode.

Keywords

Illegitimacy, legality, legal remedy, false accusation, false perjury, modern law, lawfulness, law

Néhány gondolat az Ószövetségben szabályozott hamis vádról

Az Ószövetség egészét jellemzi az a fajta látásmód, miszerint a szentség mibenlétének megértésében maguk a törvények segítik az embert. Ezért aki a törvényt figyelmen kívül hagyja, magáról a szentségről feledkezik meg. Nyilván nem szükséges most részletekbe bocsátkoznunk annak igazolása érdekében, hogy ez a megállapítás nem sematizálást takar, annyit azonban feltétlenül indokolt leszögeznünk, hogy ebben a felfogásban az ókori Kelet általános természetjogi gondolkodása tükröződik: a törvény Istentől ered, s az alacsonyabb szintű jogszabályok a törvényen keresztül Istenre vezethetők vissza. A törvénynek az elfogadása (s mindennek, ami abból fakad) minden esetben kötelező, hiszen „*a törvény a szövetségből következik, a szövetséges Isten iránti hűség és hála fejeződik ki általa.*”² Aki törvényt sért, az az Istennel megkötött szövetséget is megsérti: az Úr törvénye (parancsa) az egyedüli igazságos jog, mert nincs más igaz, egyedül az Úr. Valójában ez a *Jahwe-kultusz* kvintesszenciája.³ Az óizraeli jogfejlődés eredményeképpen a társadalmi érintkezésben a legfőbb érték maga a *cödáká* (vagyis az igazságosság) lesz, mely a gyakorlati életben lényegében nem más, mint a törvénynek megfelelően rendezett élet alapja. Ám mert az Úr törvénye (parancsa) az abszolút, ebben a relációban annak a jogtudat-formáló jogalkalmazási direktívának a háttérében, miszerint mindenki azt kapja, ami megilleti (*iustitia distributiva*), nem létezhet az igazságosság teljes eszméjét szabályozó emberi norma.

---

¹ Mgr. Fazekas István, PhD. Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar. fazekasi@ujjs.sk

² Tóth Kálmán: *Az Ószövetség tanítása Isten népének küldetéséről – Teológiai írásmagyarázat (Válogatott tanulmányok)* Budapest, 1992. 32.

³ Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája I.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 293-303.

A korábbi kutatásokkal ellentétben ma már egyértelműen kimondhatjuk, hogy az Istennel megkötött szövetség alapján az igazságosság „egy meghatározott viszonyt érintő fogalom, mégpedig abban az értelemben, hogy két tényező valóságos viszonyára vonatkozik, nem pedig egy megítélésnek alávetett tárgy és egy eszme kapcsolatára.”⁴ Ez azt is jelenti, hogy ez a viszony leginkább a jogalkalmazásban realizálódhat, hiszen Izrael joga alapvetően vallásos jog, melynek legitimitása az isteni kijelentésen alapszik.⁵ Ezt a legitimitációt mindenki egyformán köteles tiszteletben tartani: jogtalanságra csak jogszerűség lehet a válasz, a kreált jogsérelem nemcsak a másik fél jogos érdekeit, hanem az Isten által törvényesített jogrendet is sérti. Bármennyire is meghökkentő, kijelenthetjük, hogy a modern jog által emlegetett eljárási *fair play* fontosságának csírája ez,⁶ mely elsőként is azt a deduktív gondolkodáshoz kapcsolódó progresszív igényt szökteti szárba, hogy a tanúk minden esetben igazat mondjanak és a hamis vád súlyosan legyen büntetendő. Tipikusan a Deuteronomista teológiájából következik ez a fajta jogfelfogás, mely szoros összefüggésben van a teológiai és jogi értékek szisztematizálásával, s ezzel párhuzamosan a jogorvoslás egyre racionálisabb technikáival.

A fent vázoltak persze egy hosszabb jogtörténeti folyamat részét képezik, hiszen a legősibb zsidó társadalmi gyakorlat még az igazságosság primitív felfogását vallotta: a vérbosszú elvét.⁷ Ez a kezdetleges jogintézmény a kárt többszörösen téríteti meg, a sérelmet pedig sokszorosan adhatja vissza: „Embert ölök, ha megsebez, gyermeket is, ha megüt. Ha hétszeres a bosszú Kainért, hetvenhétszeres az Lámekért.” (1Móz 23b-24) A Törvény ezt az aránytalanságot szünteti meg, amikor a bűn és büntetés egymásnak való megfeleltetéséről gondoskodik. A *talio*-elv jelentősége az igazságos arányban, s talán bátran kimondhatjuk azt is, hogy a *tettarányosságban* van. Nem lehet halál a szankciója egy sérülésnek, hanem: „... életet kell adni életért. Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kék foltot kék foltért.” (2Móz 23-24) Lényegében ez a fejlett jog kezdete.

A *tettarányos* büntetés kialakulásához kapcsolódik – a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* büntetőjogi alapelvek fokozatos felerősödése mellett – a tényállások minél tárgyilagosabb tisztázása, a verifikáció és a falszifikáció eljárásjogi megjelenése. Mindezeknek szinte automatikus következménye, hogy a jogalkotónak az igazságszolgáltatás rendjét mindinkább fokozottabban kell védenie, nem véletlen tehát, hogy a „lokális igazságszolgáltatás mellett az idők folyamán megjelent a király és a pap jogköre is”,⁸ valamint az *unus testis nullus testis* proklamációja, mely nemcsak a tényállás felderítésének az esélyét növelte, hanem a hamis tanúk és a hamis vádlók kiszűrésének a lehetőségét is. Az 5Móz 19,15 már előírja: „Nem lehet elég egy tanú senkinek a bűne vagy vétke dolgában sem, bármilyen vétket követett is el. Két vagy három tanú szavával lehet érvényes egy ügy.” Ezzel korrelációban van a hamis tanúkra és a hamis vádra vonatkozó folytatás: „Ha valaki ellen hamis tanú áll elő, és törvénytelenességgel vádolja őt, akkor az a két ember, akinek pere van egymással, álljon az Úr színe elé, a papok és a bírák elé, akik akkor hivatalban lesznek. A

---

⁴ Hermann Cremer: *Biblisches-theologisches Wörterbuch der neutestamentlichen Gräzität* (1866), Hansebooks Dez 2016, 273.

⁵ F. Horst: *Recht und Religion im Bereich des Alten Testaments*, EvTh, 1956, 49-75.

⁶ V.ö.: H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest, Osiris, 2000, 34-41.

⁷ Fontos itt megjegyezni Karasszon István észrevételét: „A 2Sám 14 imaginárius esete arra utal, hogy a vérbosszút még Dávid idejében is gyakorolták (különben aligha lett volna célszerű egy ilyen történetet kitalálni), sőt még azt is kikövetkeztethetjük az elbeszélésből, hogy a lokális joghatóság helyeselte is azt. Hogy e gyakorlat hátterében egy olyan nézet rejlett volna, miszerint a vérnek mágiikus ereje van, azt eldönteni igen nehéz, de ki-zámi sem lehet [...]. Mindenesetre a Tízparancsolat aztán határozottan elutasítja a vérbosszút [...]” Karasszon István: *Az óizraeli vallás*. Budapest, a Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványai, 6. füzet, 1994. 59-60.

⁸ Karasszon István i.m. 60.

bírák vizsgálják ki jól az ügyet, és ha hazudott a tanú, hazugságot vallott embertársa ellen, azt tegyétek vele, amit ő akart tenni embertársával. Így irtsd ki a gonoszt a magad köréből! Hallják ezt meg a többiek, és féljenek, és többé ne kövessenek el köztetek ilyen gonoszságot. Ne szánakozz rajta!” (5Móz 19,16-21a) Eddig a kogens jogszabály, jogalkotói indoklása pedig nem más, mint a tetтарыnyos büntetés elvének megfogalmazása: *„Életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért!” (5Móz 21b)* Nem érvényesül a talio-elv az 5Móz 22, 13-19 esetében, ám a kogencia ott is nyilvánvaló. Azokkal szemben, akik a *ius talionis* célját a megtorlásban látják, Arthur Kaufmann helyesen állapítja meg: *„a mózesi törvény történelmi szempontból a mértéktelen bosszú messzemenő korlátozását jelentette”*.⁹ Azt, hogy ezek a – főként az apodiktikus joghoz tartozó – törvény-corporumok már nem a retorzió aspektusából fogalmazódtak meg, nem a pozitív szabályozás szövegéből, hanem az egész mózesi törvényhozás isteni eredetéből következtethetjük ki. A jog nem lehet más, mint Jahwe igazságossága, akinek *‘heszed’*-je viszont sohasem „bosszúálló”, hanem alapvetően nevelő szándékú. Így válik Jahwe minden bűncselekmény igazi sértettjévé, s így lesz a védett jogi tárgy a legtöbb esetben maga a szövetség, hiszen a *bőrít* lényegénél fogva csakis a Törvény és az igazság talaján állhat fenn.¹⁰

A hamis vád a modern jogban

A talio-elv már Hammurapinak az i.e. XVIII. századból származó törvényében rögzítésre került. A törvénygyűjtemény Perrendtartás című fejezetének 1. §-a kimondja: *„Ha ember embert bevádol, gyilkosság vádját szórja ellene, de rá nem bizonyítja: vádlója ölessék meg, azonban ha kisebb jellegű a vallomása, akkor csak bírságot kell fizetni”*. A 2. §-a így fogalmaz: *„Ha valaki bűbájosság vádját szórja más ellen, de rá nem bizonyítja az, akivel szemben bűbájosság vádja forog fenn, a folyóhoz menjen, a folyóba merüljön; ha a folyó elragadja: vádlója fogja a házát elfoglalni; ha azonban az illetőt a folyó ártatlannak nyilvánítja, úgy, hogy épen marad, az, aki ellene a bűbájosság vádját szórta ölessék meg.”*¹¹ A házasságtöréssel kapcsolatos XX. fejezet 131. §-a szerint: *„Ha valakinek a feleségét tulajdon férje vádolja, de más férfival fekve rajtakapva nem lett: az istenre esküt tesz és a családjához tér vissza.”*¹²

Manu törvényei alapján az *„aki másra rosszat mond”*, rágalmozóként kerül felelősségre vonásra, ugyanis ebben az időben ugyanazon bűncselekményi alakzatként kezelték a hamis vádat és a rágalmozást,¹³ a római jog pedig a *calumnia* három nemét, úgymint a polgári jog szerinti hamis tényállítást, a becsületsértést, s az ármánykodó följelentéssel elkövetett hamis vádaskodást különböztette meg.¹⁴

A mai jogban a hamis vád, a hamis tanúzás, a hatóság félrevezetése és a rágalmozás már letisztultan, elkövetési alakzatokra bontottan és viszonylag egységesen jelenik meg. A rágalmozás a római jogot recipiált rendszerekben szubszidiárius jellegű, míg a másik három cselekmény védett jogi tárgy osztatlanul az igazságszolgáltatás rendje. Jól látható, hogy a hamis tényállítás jogelméleti alapjai bizonyos mértékig hasonlóak a Deuteronomista által felvázoltakhoz.

⁹ Arthur Kaufmann: Halálbüntetés (recenzió), *Mérleg*, 1997/3. 306.

¹⁰ Frivaldszky János: Az emberi élet intézményes védelme az ószövetségi jogban, A bonis bona discere (szerk: Barabás A. Tünde és Vókó György), Országos Kriminológiai Intézet-Pázmány Press, Budapest, 2017. 424.

¹¹ Kmoskó Mihály: *Hammurabi törvényei*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911, 29.

¹² u.o.

¹³ Földvári József: *Az igazságszolgáltatás elleni büntettek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 19.

¹⁴ Edvi Illés Károly: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás, II. kötet, XIII. fejezet, Révai testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1909, 257.

A magyar Btk. hatályos törvényszövege szerint a hamis vád büntettét az követi el, aki más hatóság előtt bűncselekmény elkövetésével hamisan vádol vagy más ellen bűncselekményre vonatkozó koholt bizonyítékot hoz a hatóság tudomására. Ezt a passzust az utóbbi években többen is párhuzamba állították az ószövetségi iratok egyes rendelkezéseinek héber és görög szövegével, s ennek tükrében vizsgálták Potifárné József elleni hamis vádját, továbbá a Zsuzsanna ellen kieszelt vádakat.¹⁵ Az eredmény: az ószövetségi hamis vádlók a mai magyar büntetőjogi szabályozás szerint is felelősségre vonhatóak lennének. Tekintettel arra azonban, hogy a hamis vád minden esetben rágalmazás is, az édenkerti narratíva sem kerülheti el figyelmünket!

Egy tanmese jogi tanulságai

A bűn eredetének kérdésével minden vallás foglalkozik, s közös jellemzőjük, hogy annak origója és kiáradása minden esetben misztikus. A természeti vallásokban a bűn a mágikus erők, a tabuk, vagy a közösségi lét ellen elkövetett vétségek, melyeknek kompenzációjára szinte kizárólag megtorlás által kerülhet sor. A kozmikus vallásokban a bűn a világfölötti lények megsértését jelenti, és ezek kiengeszteléséhez különleges szertartásokra van szükség. A politeista vallásokban e magasabb rendű lények istenek, de megsértésüket itt sem kíséri igazi etikai büntudat.

A Szentírás a bűn mibenlétét, annak eredetét és természetét elsősorban irodalmi műalkotásokban – mesékben, novellákban, elbeszélésekben, történelmi regényekben, költeményekben, példázatokban – igyekszik bemutatni. Ezek az alkotások esetenként ösztönző hatással vannak más alkotások létrejöttére is. A Dávidnak tulajdonított zsoltárok több darabjának is például kimondottan inspirációs bázisa egy-egy történelmi elbeszélés vagy regényrészlet. A bűnesetről szóló tanmese voltaképpen nem a bűn eredetét vizsgálja, ám egy ilyen értelmezés előtt is könnyen megnyílik az út – ezt láthatjuk nyugati hagyományban.

A büntudat kialakulásához egzisztenciális értelemben két dolog szükséges: 1. a döntési szabadság, 2. annak felismerése, hogy a döntési lehetőség nem determinált.¹⁶ Ennek fényében most vessünk egy óvatos pillantást az 1Móz 3-ban leírt narratívára! A történet így kezdődik: „A kígyó pedig ravaszabb volt minden mezei állatnál, amelyet az Úristen alkotott.” (1Móz 3,1) A kígyót jellemző *arum* elsődlegesen az empátiával párosuló okosságot jelenti¹⁷ és csak e mellett bír a ravasz, csalafinta, eszes, érzékeny tartalommal. Az ezzel a szóval illetett kísértő nem is kezdhethetné frappánsabban a dialógust az asszonnyal: *af ki-amar elohim ló toklú mikól éc hagan*, azaz: „Csakugyan azt mondta Isten, hogy a kert egyetlen fájáról sem ehettek?” (1Móz 3,1) Az *af* az *in medias res* kezdés mellett a *benevolentia* azonnali felmutatását is jelzi, s egyben az *insinuatío* hatékony eszköze is. Így indul a félreinformáltságot színlelő kérdés, s ezáltal lesz retorikailag az ún. „ügy megjelölés” *genus inhonestum*, azaz becsstelen fajú. Az asszonynak fel kellene ismernie a kérdésben megbújó csalárdságot, de mert az rejtve marad előtte, lélektanilag már ekkor lépre csalták. A tények tisztázása érdekében ugyanis a hamis vádat megfogalmazó és Istent megrágalmazó kérdésre arról kell nyilatkoznia, hogy döntési

---

¹⁵ Lásd például Bakonyi Mária: Régi és új dilemmák a hatóság félrevezetése kapcsán, *Ügyészségi Szemle*, 2018/4, 18-49. és v.ö.: Schweitzer Gábor: Az ókori zsidó állam és jog. In: Rác Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet: Ókor, feudális kor*. Budapest, HVG-Orac, 1998, 65.

¹⁶ Vö. Martin Heidegger: *Lét és idő*, Gondolat, Budapest, 1989 402-503.

¹⁷ Az *arum* empatikusan és körültekintően okos jelentésével kapcsolatosan lásd a Péld 12,16; 13,16; 14,8; 14,15; 14,18; 22,3; 27,12 igehelyeket, valamint bővebb magyarázatot itt: <https://translate.google.com/translate?hl=hu&sl=en&u=https://biblehub.com/hebrew/6175.htm&prev=search>. A melléknév a modernebb rabbinikus nyelvhasználatban esetenként örültet is jelent!

szabadsága van, és egyetlen döntése sem determinált. Ezzel kész is az ördögi kör. A kígyónak már csak annyi dolga van, hogy az asszony alkotója által szabott törvény hatályosságát megkérdőjelezze. A szankció leminősítését, tehát azt, hogy a parancs megszegésének nem lesz következménye az *argumentum ex finitione* megfogalmazásával teszi teljesen hitelesnek és autentikusnak látszóvá: „... olyanok lesztek, mint az Isten: tudni fogjátok, hogy mi a jó, és mi a rossz.” (1Móz 3,4)

S most itt hadd jegyezzek meg egy apró, de annál lényegesebb momentumot! A teremtéshez kapcsolódóan a dolgok szétválasztásának momentumát, melyet a bibliai héber nyelv a *bádal* ige használatával fejez ki. Isten a teremtéskor mindent szétválasztott, amit szét kellett választani, s látta, hogy az jó. Amíg a teremtmény a Teremtőjével szinoptikus viszonyban van, addig a teremtmény is mindent jónak lát. A kígyó hamis vádja elsőként is ezt a szinoptikus viszonyt töri össze. Paul Beauchamp megjegyzése hívta fel erre a figyelmet: „*A Genézis első részének tanúsága szerint Isten nagy műve, a teremtés nyitó cselekedete az volt, hogy elválasztotta a világosságot a sötétségtől, a boltozat feletti vizeket a boltozat alatti vizektől. Joggal mondhatjuk, hogy a különválasztás célja a megszervezés. De a különválasztásban mégis az a legfontosabb, hogy megismerhetővé tesz. Megismerés és szó szorosan összefügg egymással. Megszervezni csak azt lehet, ami kimondható. Isten azt mondta: legyenek elválasztva, és elnevezte a boltozatot „ég”-nek (ld. 1Móz 1,6-8). Teremteni annyi, mint értelmet teremteni. Beszélni annyi, mint értelmet adni. A teremtő különválasztás éppúgy, mint a teremtő szó, az időbeliségben, a kozmosz állandó mozgásában észlelhető.*”¹⁸ Mindezek adekvát magyarázatot adnak arra, hogy a jó és a rossz vonatkozását illetően a *bádal* nem összeegyeztethető a teremtés műveletében, hiszen aki mindent jónak teremtett, az a jó és a rossz elválasztásának végrehajtója nem lehet. Ennek eszköze a kígyó hamis vádja.

Joggal fogalmazódik meg bennünk: ha Isten mindent jónak teremtett és tőle nem származik rossz, akkor hogyan és honnan került a világba a bűn? Nézzük csak meg alaposabban az előbb idézett narratívát! A *communis opiniót* – miszerint a bűnbeesés története magát a bűn forrását is vizsgálná – már az egyébként szupranaturális elemeket is felmutató irodalmi alkotás műfaji ismérvei is kérdésessé teszik. Jól látható, hogy több aetiologikus elbeszélés töredéke állt itt össze mesteri módon egyetlen aetiologikus tanmesévé, mely fabula tökéletesen kapcsolódott ahhoz a Jahvista teológiai gondolathoz, miszerint a teremtés után Isten és ember szoros viszonyának fokozatos felbomlása a bűn kiadásához vezetett. Az, hogy ennek a harmonikus viszonynak a szétrombolásában szerepe volt a hamis vádnak is, mind teológiailag, mind pedig jogi értelemben mélyen elgondolkodtató.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, monográfiák:

- [1] Alt, Albrecht *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, 1934 = Kl. Schriften I., München, 1953, <https://doi.org/10.2307/3259572>
- [2] Beauchamp, Paul *A zsoltárok világa*, Bencés Kiadó és Terjesztő Kft., Pannonhalma, 2003
- [3] Edvi Illés Károly: *A magyar büntető törvénykönyv magyarázata*. Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás, II. kötet, XIII. fejezet, Révai testvérek Irodalmi Intézet R.-T., Budapest, 1909
- [4] Földvári József: *Az igazságszolgáltatás elleni büntettek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965,
- [5] Frivaldszky János: *Az emberi élet intézményes védelme az ószövetségi jogban, A bonis bona discere* (szerk: Barabás A. Tünde és Vókó György), Országos Kriminológiai Intézet-Pázmány Press, Budapest, 2017

---

¹⁸ Paul Beauchamp: *A zsoltárok világa*, Bencés Kiadó és Terjesztő Kft., Pannonhalma, 2003, 176.

- [6] Hacker Ervin *Bevezetés a büntetőjog bölcséletébe*, Dunántúli nyomda és könyvkiadó Rt., Pécs, 1924
- [7] Hart, H. L. A. *Jog, szabadság, erkölcs*, Osiris Kiadó, Bp. 1999
- [8] Heidegger, Martin *Lét és idő*, Gondolat, Budapest, 1989
- [9] Horst, F. *Recht und Religion im Bereich des Alten Testaments*, EvTh, 1956, <https://doi.org/10.14315/evth-1956-0105>
- [10] Karasszon István *Az óizraeli vallás*. Budapest, a Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványai, 6. füzet, 1994.
- [11] Karasszon István *Az Ószövetség fényei*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002
- [12] Kessler, Rainer *Az ókori Izrael társadalma*, Kálvin Kiadó, Budapest 2011
- [13] Kmoskó Mihály: *Hammurabi törvényei*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911
- [14] Schweitzer Gábor: Az ókori zsidó állam és jog. In: Rácz Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor, feudális kor*. Budapest, HVG-Orac, 1998
- [15] Tóth Kálmán: *Az Ószövetség tanítása Isten népének küldetéséről* - Teológiai írásmagyarázat (Válogatott tanulmányok) Budapest, 1992
- [16] Ulmann, Stephen *Semantics*, Rowman & Littlefield Publishers, 1978
- [17] Veress Károly: *A bűn problémája és a végesség tapasztalata*, Lábjegyzetek Platónhoz: A bűn, Szeged, 2004

Folyóiratokban, időszaki kiadványokban közölt tanulmányok:

- [1] Aszalós János, A megidézett Éden, *Pannonhalmi Szemle*, 1995/3
- [2] apRoberts, Ruth Old Testament Poetry. The Translatable Structure. *PMLA* 92:5., 1977
- [3] Kaufmann, Arthur: Halálbüntetés (recenzió). *Mérleg*, 1997/3
- [4] Bakonyi Mária: Régi és új dilemmák a hatóság félrevezetése kapcsán, *Ügyészégi Szemle*, 2018/4
- [5] Sacchi, Paolo: Bűnbocsánat a zsidóságban (Ámósz prófétától a Kr. utáni második századig), *Studia Biblica Athanasiana* 13., L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft., 2012